

Н. В. Мелєксцева

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ОСНОВІ РІДНОМОВНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті схарактеризовано особливості формування національно-мовної особистості майбутніх учителів початкової школи засобами рідномовних обов'язків Івана Огієнка на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). Висвітлено основні положення науки про рідномовні обов'язки Івана Огієнка, описано його концептуальний статут мовної освіти як елемент рідномовної політики в сучасній школі. Змодельовано завдання, спрямовані на формування національно-мовної особистості здобувача вищої освіти, а також завдання, що мають на меті виявлення студентами шляхів реалізації національно-мовного виховання молодших школярів. Обґрунтовано актуальність навчання рідномовних обов'язків у вищій школі за умов нинішньої мовної ситуації в Україні та необхідність розвитку й постійного самовдосконалення мовної особистості. Доведено, що навчання рідномовних обов'язків має вагомe значення для формування наукової концепції сучасної національної освіти в період розбудови української держави та духовного відродження її народу.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, рідна мова, мовна освіта, національно-мовна особистість, початкова школа, Іван Огієнко.

В умовах національного відродження України та становлення національної свідомості нашого народу особливої ваги набуває мовне питання, яке має на меті зміцнення статусу української мови як основи розвитку держави, стрижня формування нації, її ідентичності, духовного та культурного зростання.

Одним із шляхів розв'язання мовного питання є формування національно-мовної особистості сучасної молоді – носія національної свідомості, рідної мови, культури, висококваліфікованих конкурентоспроможних спеціалістів, здатних до самоосвіти та критичного мислення, з належним рівнем мовної культури та вмінням спілкуватися державною мовою.

Згідно з концепцією мовної освіти в Україні формування національно-мовної особистості забезпечується у процесі виховання громадян у природо-відповідному середовищі національної культури. Особливо актуальною є підготовка майбутніх учителів, зокрема здобувачів вищої освіти за спеціальністю Початкова освіта, які будуть навчати й виховувати дітей молодшого шкільного віку, а саме від них залежить майбутнє нашої держави, збереження української нації та генетично притаманної їй української мови.

Для забезпечення процесу мовного виховання неабияку цінність мають педагогічні ідеї визначного громадського діяча та мовознавця Івана Огієнка, який вважає мову «найголовнішим ґрунтом, на якому духовно зростає й цвіте нація» [3, с.35].

Іван Огієнко вперше у світовій практиці дослідив, науково обґрунтував рідномовні обов'язки громадян і започаткував нову науку – науку про рідномовні обов'язки або рідномовну політику. Видану в 1936 році «Науку про рідномовні обов'язки» учений трактує як рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства.

Дослідженню лінгводидактичних ідей Івана Огієнка в контексті мовної початкової освіти присвячено праці Л.О. Варзацької, М.С. Вашуленка, П.П. Кононенка, Л.М. Паламар, О.Н. Хорошковської та інших науковців і методистів. Однак, зважаючи на нинішню мовну ситуацію в Україні та потребу зміцнення статусу та престижу української мови шляхом виховання мовної особистості нового покоління, досвід навчання рідномовних обов'язків Івана Огієнка вважаємо цінним для практики підготовки спеціалістів у галузі початкової освіти, що й зумовило актуальність наукової розвідки.

Мета статті – характеризувати особливості формування національно-мовної особистості здобувачів вищої освіти за спеціальністю Початкова освіта на основі рідномовних обов'язків Огієнка.

У системі вищої освіти це завдання реалізується в контексті вивчення комплексу навчальних дисциплін, серед яких особливе місце займає «Українська мова (за професійним спрямуванням)», метою вивчення якої є засвоєння наукового дискурсу професії: опанування студентами нормами сучасної української літературної мови, ознайомлення з особливостями професійного мовлення відповідно до обраного фаху, вивчення словникової та нормативної термінологічної бази [4].

На заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) студенти вчать здійснювати професійно спрямоване спілкування державною мовою – правильно, точно, логічно формулювати думку, конструювати грамотні фахові тексти, майстерно послуговуватися мовними засобами у процесі ділової комунікації, брати участь у дискусіях, враховувати альтернативні думки та спілкуватися з іншими людьми заради спільного результату.

Окрім окреслених завдань, особливої уваги викладача потребує процес оволодіння студентами мовними компонентами з національною орієнтацією, адже мова – могутній засіб відображення дійсності в її національному вимірі, вона є визначальною у розвитку національної самосвідомості особистості та сприяє духовному, культурному збагаченню студентів – майбутніх учителів початкових класів.

Так, на практичному занятті з теми «Українська мова – мова професійного спілкування» пропонуємо студентам ознайомитися з «Наукою про рідномовні обов'язки» Івана Огієнка, яку вчений визначає як «збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури» [3, с.35-36].

Студенти, працюючи в групах, читають уривки тексту «Рідномовного Катехизису для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів і широкого громадянства» і формулюють завдання, які постають перед майбутніми педагогами.

Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а, особливо, недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людям найбільше й найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення.

Кожний народ ділиться на багато племен, що говорять більш-менш відмінними говірками чи наріччями. Говіркова мова ніколи не може бути мовою

всенарціональної, – для цього кожний народ утворює собі особливу соборну літературну мову, спільну і обов'язкову для всіх його племен. Літературна мова – це найцінніше й найважливіше оруддя духовної культури та найміцніший цемент одності нації, а тому всі народи оточують її найпильнішою опікою. У народів державних літературну мову береже й творить не тільки закон, але й ціле живе життя: церква, преса, школа, уряди, театр, кіно, радіо т. ін.; навпаки, у народу недержавного літературна мова зростає дуже нерівно й дуже поволі, – головню в залежності від національної свідомості й карності його інтелігенції, його церкви, преси.

Племена, об'єднані загальною всенародною свідомістю та однією літературною мовою, складають націю. Нація – це найсильніша всенародна природна організація, що найголовніше приносить народові користі політичні й духовні. Свідома нація – звичайно народ державний, і тільки як виняток – недержавний.

Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю – то соборна літературна мова. Ось через що народ, що не має соборної літературної мови, звичайно не є закінчена свідомою нацією й частя бути державним не знає: такий народ і політично не сильний, чому легко попадає в залежність сильнішого сусіда.

Рідна й літературна мова – органи надзвичайно ніжні й чутливі, – навіть найменші недостачі й потрясіння життя приватного чи всенародного помітно відбиваються й на них. Через це кожний народ виробляє собі певну реальну практику, щоб найвірніш забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток, щоб не принести їм найменшої шкоди й найкоротшої затримки в їхнім розвитку.

Збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури, звється рідномовною політикою або наукою про рідномовні обов'язки. Через те, що рідна мова найголовніший ґрунт, на якому духовно зростає й цвіте нація, рідномовна політика – це найважливіша політика всякого народу, яку конче мусить знати кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати сильною нацією.

Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість, а вона – найкращий ґрунт для знання і розвитку соборної літературної мови. Ось через що корисно, щоб наука про рідномовні обов'язки стала наукою всенародною.

Рідномовна політика – стара, як сам світ, бо повстала вона ще відтоді, коли люди вперше зачали творити організовані громади. Але наука про рідномовну політику чи про рідномовні зв'язки – наука наймолодша, створена головно за останній час [3].

Найбільш ефективною формою організації роботи студентів на занятті буде використання технології «Коло ідей», яка дозволяє знайти спільне вирішення певної проблеми, сформулювати відповідь на запропоноване дискусійне запитання шляхом залучення всіх студентів до обговорення та врахування думки кожного. Проведення цієї технології передбачає поділ студентів на малі групи для виконання багатоаспектного завдання: кожна група досліджує лише один аспект, під час виступів на дошці складають перелік ідей, після цього проблему розглядають загалом і формують спільні висновки.

У процесі підготовки до практичного заняття студенти самостійно опрацьовують «Науку про рідномовні обов'язки» Огієнка, що дозволяє їм зробити висновки, що вчений охопив усі аспекти державної, сімейної, наукової, шкільної й позашкільної, культурної рідномовної політики.

На занятті студенти висвітлюють найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина, особливості формування національно-мовної особистості в початковій школі та аналізують десять мовних заповідей:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине і народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духової культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу.
9. Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [3, с.40-41].

Особливу роль у навчанні рідної мови та вихованні національно свідомих громадян відведено рідномовній школі, яку Іван Огієнко розглядає як «найсильніше джерело вивчення й консервації рідної мови». Мовознавець наголошує на забезпеченні процесу навчання рідною літературною мовою та використанні підручників, написаних соборною літературною мовою. Кожен учитель, незалежно від фаху, повинен досконало володіти рідною мовою, вимовою, правописом, знати науку про рідномовні обов'язки й навчати їх своїх учнів. На думку Огієнка, «народ, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво» [там само, с.60-61].

Не залишається поза увагою ученого й початкова ланка освіти. Він зазначає, що навчання в початковій школі повинно обов'язково здійснюватися літературною мовою. Головне завдання початкової школи він вбачає у практичному навчанні учнів літературної мови та правопису, прищепленні молодшим школярам почуття єдності народу як основи соборної літературної мови та забезпеченні їх відповідною рідномовною літературою. Необхідно дбати, щоб усі без винятку діти навчалися в початкових рідномовних школах, в іншому випадку народ «призначається на недержавність та на національне й культурне нидіння». Якщо немає можливості навчатися в рідномовній школі, початкову рідномовну науку діти повинні отримати поза школою, оскільки «кожна дитина, що закінчила чужу школу, але не вміє читати й писати рідною мовою, втрачена для народу» [там само, с.66-67].

Важливим, на думку Івана Огієнка, є навчання рідномовних обов'язків у сім'ї. Він радить батькам виховувати своїх дітей тільки рідною мовою, «бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей» і стане ґрунтом для виховання сильного характеру. Діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, якою розмовляють в родині. Вчений зауважує, що «особа, яка не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації будуть їй чужі». Жінку Огієнко вважає більш чуливою до рідної мови, її вплив на мовне вихован-

ня сильніший, а «найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері – навчати своїх дітей рідної мови й прищепити їм правдиву любов до неї» [там само, с.62-64].

Шкільне та родинне рідномовне виховання повинно продовжуватися в позашкільній освіті. Засобами виховання рідною мовою Іван Огієнко називає «Гурток плекання рідної мови» та проведення «Свята рідної мови».

Після опрацювання «Науки про рідномовні обов'язки» студенти аналізують програму з української мови для початкової школи [2; 5], аби дослідити, чи сучасна мовна освіта здатна забезпечити формування свідомої мовної особистості та сприяти розвитку мислення дітей на основі рідної мови.

У програмі з української мови для 1-4 класів навчання рідномовних обов'язків здійснюється через реалізацію мовної, мовленнєвої та соціокультурної змістових ліній.

Мовна змістова лінія передбачає формування в учнів загального уявлення про мову як засіб спілкування; про існування у світі різних мов; про державну мову та інші мови, які функціонують в Україні [2, с.6].

Завдання вчителя – пояснити роль української мови в житті нашого народу та її значення для становлення й розбудови незалежної України, звернути увагу учнів на багатство та милозвучність нашої мови, захоплювати дітей її красою, прищеплювати любов до рідного слова та розвивати прагнення вивчати українську мову. Реалізація цих завдань здійснюється у процесі роботи над значенням слова, збільшення лексичного запасу учнів, збагачення їхнього мовлення різними граматичними формами, оволодіння ними мовно-виражальними засобами та засвоєння елементарних орфографічних і пунктуаційних норм сучасної української літературної мови.

Мовленнєва змістова лінія забезпечує розвиток усного та писемного мовлення учнів у чотирьох видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, говорінні, читанні та письмі), їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання та впливу.

Соціокультурна змістова лінія готує дітей до життя в українському соціумі та передбачає формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб усвідомлення своєї національної приналежності. Вона найбільшою мірою відображає зміст рідномовних обов'язків Івана Огієнка – здійснення мовного розвитку через засвоєння народознавчого матеріалу, відомостей з історії українського народу, його звичаїв і традицій, малих і великих форм українського фольклору тощо).

Важливою складовою навчання рідної мови молодших школярів є формування їхньої культури мовлення та мовленнєвої поведінки. У процесі такої роботи діти засвоюють найпростіші формули українського мовленнєвого етикету (вітання, прощання, вибачення, висловлення похвали, поради, співчуття, подяки тощо), з'являється інтерес до етимології цих формул, їх зв'язку з національними традиціями та звичаями українців.

Після аналізу програми з української мови для учнів початкових класів студенти роблять висновок, що основні змістові лінії сучасної мовної освіти спрямовані на формування мовної особистості молодшого школяра та відображають концептуальні положення лінгводидактики Івана Огієнка.

Варто зауважити, що мовно-освітні проблеми України ХХ століття, на яких наголошував учений, зокрема, плекання любові до рідної мови, збереження її соборності, необхідності мовного об'єднання нації, формування національної свідомості нового покоління не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

Науку про рідномовні обов'язки вважаємо практичною школою національно-мовного виховання та формування національно-мовної особистості сучасної молоді: тільки такий підхід до навчання, яке починається з рідної мови й здійснюється на її матеріалі, допоможе зберегти українську мову на теренах України, національну ідентичність нашого народу, забезпечить формування мовної особистості як гаранта збереження й подальшого розвитку національної культури та державності.

Список використаних джерел:

1. Бочко О.В. Формування національної свідомості, честі і гідності молодих українців засобами філологічних дисциплін. URL: khpel.edu.kh.ua/Files/downloads/Доповідь%20Бочко%20О.%20В.pdf (дата звернення: 05.11.2018).
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи (зі змінами). Тернопіль : Мандрівець, 2015. 256 с.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
4. Про затвердження програм навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/ (дата звернення: 05.11.2018).
5. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ОСВІТА-ЦЕНТР, 2018. 240 с.

The article deals with one of the ways of solving the language question in Ukraine; it reveals the peculiarities of formation of future primary school teachers' national-language personality by means of Ivan Ohiienko's native language duties at the classes of Ukrainian for specific purposes.

According to the concept of language education in Ukraine, the formation of national-language personality is ensured in the process of educating citizens in the natural environment of the national culture. Future primary school teachers are bearers of national consciousness, mother tongue and culture; they will teach children of junior school age, who are the future of our state capable of preservation of the Ukrainian nation and genetically inherent Ukrainian language.

Basic principles of Ivan Ohiienko's science about native language duties and his conceptual regulations of linguistic education as an element of native language policy in modern school are revealed. The tasks aimed at the formation of national-language personality of higher education applicants specializing in primary education, as well as tasks aimed at identifying ways of implementing the national-language education of junior pupils by the students, are given.

The author substantiates the vitality of teaching native language duties to future primary school teachers under the conditions of current language situation in Ukraine and the need for language personality's constant development and self-improvement. It has been proved that teaching native language duties is of a great importance while forming the scientific conception of modern national education within the development of Ukraine and the spiritual revival of Ukrainian nation.

Key words: native language duties, native language, linguistic education, national-language personality, primary school, Ivan Ohiienko.

Отримано: 11.09.2018 р.